

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่องการรับรู้กฎหมายของผู้ใช้แรงงานมีทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้อธิบาย และทำความเข้าใจกับบทบาทของกฎหมายในชีวิตประจำวันของผู้ใช้แรงงานดังต่อไปนี้

1. ทฤษฎีเกี่ยวกับการรับรู้กฎหมาย (Legal Consciousness)

ในปัจจุบันการศึกษาเรื่องการรับรู้กฎหมายมีความแพร่หลายมากขึ้น โดยเฉพาะ การศึกษากฎหมายทางสังคมศาสตร์ (socio-legal research) โดยมุ่งศึกษาเกี่ยวกับประสบการณ์ และ ผลกระทบของกฎหมายที่มีต่อชีวิตประจำวันของประชาชน (Marc Hertogh, 2004: 457)

Duncan Kennedy (1980: 23) ให้ความหมาย “การรับรู้” (consciousness) ว่าเป็นการ รับรู้ของจิตใจ การจินตนาการต่อสิ่งที่อยู่รอบตัว การอธิบายตัวเอง อารมณ์ เป้าหมาย และให้คุณค่า ต่อสิ่งต่างๆ รวมถึงให้ความหมาย “การรับรู้กฎหมาย” (legal consciousness) ว่าเป็น การตระหนัก รับรู้เกี่ยวกับกฎหมาย รูปแบบและลักษณะของกฎหมาย ซึ่งประกอบไปด้วยกฎเกณฑ์ ข้อโต้แย้ง และทฤษฎีต่างๆ รวมถึงกระบวนการทางกฎหมาย

Susan S. Silbey (2005: 323) อธิบายคำว่า “การรับรู้กฎหมาย” ว่าหมายความว่า “แนวความคิดทางทฤษฎีและการวิจัยเชิงประจักษ์ ที่สร้างความเชื่อมโยงระหว่างกฎหมายกับสังคม และแสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพของการใช้กฎหมาย ในสถานะที่มีความขัดแย้งกันระหว่าง บทบัญญัติลายลักษณ์อักษรและสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในทางปฏิบัติ” โดยที่การรับรู้เป็นสิ่งที่ถูกผลักดัน ออกมาจากจิตใจของแต่ละบุคคล ผ่านกระบวนการต่อสู้ การถกเถียงกันในทางความคิด และผ่าน ระบบความคิดในเรื่องความสัมพันธ์ทางอำนาจ

Elizabeth A. Hoffmann (2003: 693) กล่าวว่า การรับรู้กฎหมายของผู้ใช้แรงงานคือ การ รับรู้และการทำความเข้าใจกับสิ่งที่เกิดขึ้นในโลก ในสถานที่ทำงานของพวกเขา ความเข้าใจใน กฎเกณฑ์ที่มีอยู่ในสถานประกอบการ ซึ่งอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการทำความเข้าใจตัวเองในฐานะ ผู้ใช้แรงงานในสถานประกอบการนั้น โดยที่การรับรู้จะเกิดขึ้นได้จะต้องทำความเข้าใจและให้คำ นิยาม (naming) กับปัญหาที่เกิดขึ้น การพุดหรือการบ่น (blaming) ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นให้ผู้อื่นได้รับ รู้ และพยายามที่จะเรียกร้อง (claiming) หรือค้นหาหนทางในการแก้ไขปัญหาหรือเยียวยาความ เสียหายที่เกิดขึ้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวไม่จำเป็นต้องมีการเรียกร้องในรูปแบบที่เป็นทางการ แต่ ท้ายที่สุดอาจจะนำไปสู่การเรียกร้องในรูปแบบที่เป็นทางการก็ได้

David M. Trubek (1984: 592) ให้ความหมายว่า “เป็นแนวความคิดที่บุคคลแต่ละคนยึดถือเกี่ยวกับลักษณะโดยทั่วไป บทบาท หน้าที่ และขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย ซึ่งจะมีความแตกต่างกันไปตามสภาพสังคมและเหตุการณ์”

งานของ Takeyoshi Kawashima ซึ่งอ้างใน Yoshiyuki Matsumaru (1988: 1037) สรุปว่าจิตวิญญาณของความเป็นตัวตนของแต่ละบุคคลเป็นเครื่องมือในการให้ความหมายแก่ลักษณะพื้นฐานของกฎหมาย และจิตวิญญาณของความเป็นตัวตนมีบทบาทสำคัญที่จะทำให้กฎหมายนั้นสามารถบังคับใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ลักษณะเช่นนี้ ไม่ได้พิจารณาจากบทบัญญัติลายลักษณ์อักษรหรือว่าสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในทางปฏิบัติ แต่ว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการพิจารณากระบวนการทางสังคม ประชญาและแนวความคิด

จากความหมายที่นักวิชาการทั้งหลายได้ให้ไว้ข้างต้น จึงพอสรุปได้ว่า “การรับรู้กฎหมาย” นั้นเป็นทฤษฎี หรือแนวความคิดที่มุ่งศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่าง กฎหมายที่มีอยู่ในสังคมหนึ่ง ว่ามีความเกี่ยวข้อง หรือเชื่อมโยงอย่างไรกับบุคคลที่อยู่ในสังคมที่มีกฎหมายนั้นๆ อยู่ โดยศึกษาว่าประชาชนเหล่านั้นมีการรับรู้ มีความรู้สึก ความคิดอย่างไรเกี่ยวกับกฎหมาย การประพฤติปฏิบัติตนในความเป็นจริงมีความสอดคล้องกับกฎหมาย หรือกฎหมายได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ หรือในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันหรือไม่อย่างไร รวมถึงมุมมองในการมองกฎหมายว่ามีอยู่อย่างไร

การศึกษาเกี่ยวกับการรับรู้กฎหมายเป็นรูปแบบการศึกษาที่แยกออกมาจากการศึกษากฎหมายในกระแสหลัก โดยพัฒนามาจากการศึกษาด้านกฎหมายกับสังคม (law and society) ความแตกต่างที่สำคัญคือ การศึกษาเรื่องการรับรู้กฎหมายจะศึกษาถึงชีวิตประจำวันของประชาชนมากกว่าการศึกษาแค่ปรากฏการณ์ทางกฎหมายที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงในสังคม (Silbey, 2005: 327)

การศึกษาด้านกฎหมายกับสังคมที่ผ่านมามีการศึกษาเกี่ยวกับการใช้กฎหมายของประชาชนในความเป็นจริงว่า เมื่อใดประชาชนใช้หรือไม่ใช้กฎหมาย ส่วนมากจะอธิบายถึงความไม่เท่าเทียมของประชาชนในการเข้าถึงกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ซึ่งพบว่าเฉพาะคนที่มีการศึกษาและรายได้สูงเท่านั้นที่จะใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง งานศึกษาส่วนใหญ่จะตั้งคำถามต่อปัญหาการปฏิบัติตามกฎหมายหรือการปฏิบัติที่เกิดขึ้นในความเป็นจริง แต่ไม่ได้ศึกษาเข้าไปถึงทัศนคติ หรือแนวความคิดที่อยู่เบื้องหลังการกระทำของประชาชนเหล่านั้น ซึ่งการศึกษาทางกฎหมายกับสังคมยังให้ความสำคัญต่อประเด็นดังกล่าวมาน้อย แต่การศึกษาเรื่องการรับรู้กฎหมายจะเข้าไปศึกษาในเรื่องดังกล่าวมากขึ้น (Silbey, 2005: 336-338)

การค้นหาทัศนคติและมุมมองในการมองกฎหมาย รวมถึงอิทธิพลของกฎหมายที่มีต่อประชาชน สามารถศึกษาได้จากรูปแบบและวิธีการในการดำเนินชีวิตของพวกเขา ซึ่งการดำเนินชีวิตของประชาชนในแต่ละวันจะตั้งสมมติกรรม หรือการกระทำต่างๆ จนกลายเป็นรูปแบบหรือแบบแผนของการปฏิบัติ และแบบแผนเหล่านั้นจะพัฒนากลายเป็นหลักการหรือแนวความคิดที่อยู่เบื้องหลังของการกระทำต่างๆ ที่เกิดขึ้นของประชาชน และท้ายที่สุดก็จะกลายเป็นเรื่องที่ประชาชนโดยทั่วไปต่างประพุดติ ปฏิบัติตามหลักการและแบบแผนเหล่านั้น ซึ่งกฎหมายก็มีลักษณะดังกล่าวเหมือนกัน กล่าวคือ ประชาชนปฏิบัติตามกฎหมายหรือกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันเนื่องจากประชาชนต่างประพุดติและปฏิบัติในสิ่งที่กฎหมายกำหนดอยู่แล้ว โดยสาเหตุที่ประชาชนปฏิบัติตามกฎเกณฑ์เหล่านั้นเพราะพฤติกรรมที่ประชาชนปฏิบัติมีวิวัฒนาการของการกระทำมาอย่างยาวนาน จนกลายเป็นกฎเกณฑ์ที่ผสมผสานและสอดคล้องไปกับชีวิตประจำวันของทุกคน ส่งผลให้กฎเกณฑ์เหล่านั้นได้รับการปฏิบัติและมีประสิทธิภาพตามไปด้วย สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของกฎหมายและสภาพการรับรู้กฎหมายของประชาชน โดย Silbey เรียกวิวัฒนาการของการกระทำต่างๆ ของประชาชนเหล่านี้ว่า “Chain of consciousness” (Silbey, 2005: 330-333)

Silbey (2005: 326-327) กล่าวถึงวิธีการศึกษาเกี่ยวกับการรับรู้กฎหมายไว้ว่าจะต้องไม่นำกฎหมายมาเป็นตัวตั้งในการศึกษา กล่าวคือแทนที่จะเริ่มต้นด้วยกฎหมายแล้วค้นหาว่ากฎหมายนั้นมีแนวโน้มนโยบายในการบังคับใช้หรือบัญญัติออกมาอย่างไร หรือวัตถุประสงค์ของกฎหมายบรรลุผลสำเร็จหรือไม่ แต่ต้องเปลี่ยนเป็นการพยายามค้นหาว่าในชีวิตประจำวันของประชาชนมีกฎหมายเข้ามาเกี่ยวข้องหรือไม่ มากน้อยเพียงใด โดยให้ความสนใจในการอธิบาย การให้ความหมาย การพูดคุย รวมถึงการสื่อสารระหว่างกันของประชาชนว่ามีอย่างไร เกี่ยวข้องกับกฎหมายหรือไม่ เป็นหลัก

Duncan (1980: 6-8) มองว่าสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้กฎหมายของประชาชนคือเรื่องราว หรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่สามารถเกิดขึ้นได้จริงตามปรกติธรรมดาในการดำเนินชีวิตของประชาชน มากกว่าข้อเท็จจริงหรือกระบวนการต่างๆ ที่กฎหมายกำหนดขึ้น อย่างไรก็ตาม การรับรู้กฎหมายของประชาชนก็ขึ้นอยู่กับโครงสร้างองค์ความรู้ทางกฎหมายของผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น นักกฎหมาย ทนายความ ผู้พิพากษา เป็นต้น ในการสร้างคำอธิบายต่างๆ ให้ประชาชนรับรู้และเข้าใจ การศึกษาเรื่องการรับรู้กฎหมายจึงไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในความเป็นจริงว่ามีอยู่อย่างไร หรือผลกระทบของกฎหมายที่เกิดขึ้นในสังคมว่ามีอย่างไร แต่เป็นการพยายามที่จะอธิบายในเชิงทฤษฎีว่า อะไรคือสิ่งที่มีอิทธิพลอยู่เบื้องหลังการปฏิบัติ

เหล่านั้น และสิ่งที่ประชาชนได้แสดงออกมาจะเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงการรับรู้กฎหมายของประชาชนนั่นเอง (Duncan, 1980: 22)

นอกจากนี้ Duncan (1980: 18-19) กล่าวถึงการพิจารณาเรื่องการรับรู้กฎหมายว่า มีลักษณะการพิจารณาที่เชื่อมโยงกัน 2 ลักษณะ คือ การพิจารณาแบบแนวนราบ หรือ “horizontal dimension” และการพิจารณาแบบแนวตั้ง หรือ “vertical dimension” โดยการพิจารณาแบบแนวนราบ คือ การค้นหาว่าเรื่องที่ต้องการศึกษานั้น มีกฎเกณฑ์และแนวคิดอะไรบ้างที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าว อันเป็นชุดความคิดที่อยู่เบื้องหลังกฎเกณฑ์ต่างๆ เหล่านั้น ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม (abstract proposition) เช่น แนวคิดเรื่องความยุติธรรม ความเป็นเหตุเป็นผล เป็นต้น ซึ่ง Duncan เรียกสิ่งเหล่านี้ว่า “subsystem” โดยแต่ละ “subsystem” จะมีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับประสบการณ์ที่ผ่านมาของแต่ละบุคคล ส่วนการพิจารณาแบบแนวตั้ง เป็นการเปรียบเทียบกันในบรรดากฎเกณฑ์ต่างๆ ที่คิดว่าเกี่ยวข้องว่า แท้ที่จริงแล้วกฎเกณฑ์ใดที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ต้องการค้นหามากที่สุด เรียกกฎเกณฑ์นี้ว่า “particular rule”

การศึกษาเกี่ยวกับการรับรู้กฎหมาย ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาถึงข้อมูลที่เกิดขึ้นจริง ด้วยการเก็บข้อมูลเชิงลึก ไม่ว่าจะ เป็นลักษณะของการเล่าเรื่อง หรือการสัมภาษณ์ รวมถึงการศึกษาที่มีลักษณะผสมผสานของหลากหลายสาขาวิชา ซึ่งการศึกษาเรื่องการรับรู้กฎหมายนี้ไม่สามารถที่จะกระทำแยกต่างหากโดยไม่สัมพันธ์กับเรื่องอื่นๆ ได้ แต่เป็นการศึกษาในรูปแบบของพฤติกรรม และการดำเนินชีวิต ที่ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นประจำเข้าไปเข้ามาผ่านตัวละครหรือผู้เล่าเรื่อง (Silbey, 2005: 334) บางงานศึกษาก็นำกรอบแนวความคิดด้านมานุษยวิทยาเข้ามาใช้ร่วมในการศึกษาด้วย ไม่จำกัดแค่เพียงกรอบคิดทางด้านกฎหมายอย่างเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนการทำความเข้าใจถึงบริบทแวดล้อมทางสังคมที่มีผลต่อการใช้หรือไม่ใช้กฎหมายที่แตกต่างกันของประชาชน (Silbey, 2005: 338-341) และหัวใจหลักของการศึกษาลักษณะนี้คือ การพยายามค้นหาความเชื่อมโยงระหว่างประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตประจำวันของประชาชนกับกฎหมายหรือกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม (Silbey, 2005: 335)

อย่างไรก็ดี การศึกษาเกี่ยวกับการรับรู้กฎหมายมีความแตกต่างจากการศึกษากฎหมายส่วนใหญ่และการศึกษาด้านกฎหมายกับสังคมอยู่หลายประการ โดยการศึกษาเรื่องการรับรู้กฎหมายมีลักษณะสำคัญของการศึกษาที่พอสรุปได้ดังนี้

(1) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลของกฎหมายว่า กฎหมายที่รัฐได้บัญญัติขึ้นมีอิทธิพลและมีบทบาทอย่างไรต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนในแต่ละวัน กฎหมายสามารถเข้าถึงประชาชนหรือไม่ โดยสังเกตได้จากสิ่งที่ประชาชนให้ความสนใจหรือให้ความสำคัญ หากประชาชนให้ความสำคัญกับเรื่องใดมาก กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นก็มีความเป็นไปได้ที่จะ

สามารถเข้าถึงประชาชนได้มากตามไปด้วย ซึ่งจะแสดงให้เห็นว่ากฎหมายดังกล่าวนั้นเป็นเรื่องที่ประชาชนคิดว่ามีความเกี่ยวข้องกับตนเอง อันจะทำให้ค้นพบข้อเท็จจริงว่า การดำเนินชีวิตประจำวันของประชาชนมีกฎหมายเข้ามาเกี่ยวข้องหรือไม่ มากน้อยเพียงใด (Duncan, 1980: 6-8)

(2) การศึกษาเรื่องการรับรู้กฎหมาย ต้องการศึกษาถึงทัศนคติ มุมมองของประชาชนในการมองกฎหมายว่ามีอยู่อย่างไร รวมถึงมุมมองในการมองตนเองของแต่ละคน ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้จะสะท้อนความเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ของบุคคลเหล่านั้น โดยพยายามค้นหาว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่ส่งผลต่อมุมมองในการมองตนเองและการมองกฎหมายของประชาชน (Silbey, 2005: 338-341) โดยการให้ประชาชนเล่าถึงประสบการณ์ที่ผ่านมาและการดำเนินชีวิตประจำวันของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสังเกตจากวิธีการคิด การพูด การแสดงออก และการกระทำของพวกเขาผ่านการเล่าเรื่องนั่นเอง

(3) เป็นการศึกษารูปแบบ วิธีการ และลักษณะในการรับรู้กฎหมายของประชาชน กล่าวคือ กฎหมายเข้าถึงประชาชนได้อย่างไร หรือประชาชนสามารถเข้าใจและมีความรับรู้กฎหมายอย่างไร อาศัยรูปแบบการรับรู้กฎหมายที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ

(4) หากกฎหมายมีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของประชาชน และประชาชนมีความรับรู้กฎหมายแล้ว พวกเขาเหล่านั้นมีวิธีการในการแสดงออกซึ่งสิทธิของตนอย่างไร เมื่อเกิดปัญหาหรือข้อพิพาทต่างๆ เกิดขึ้น จะมีวิธีการในการเรียกร้องหรือแก้ไขข้อพิพาทที่เกิดขึ้นนั้นอย่างไร จะใช้กฎหมายหรือไม่ และถ้าใช้กฎหมาย การเรียกร้องหรือการแก้ไขข้อพิพาทจะปรากฏในรูปแบบใดด้วยวิธีการที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ และมีปัจจัยอะไรที่สนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคในการเลือกใช้กฎหมายหรือเลือกใช้วิธีการที่เป็นทางการเพื่อเรียกร้องหรือแก้ไขข้อพิพาท กล่าวคือ ถึงแม้ประชาชนจะมีการรับรู้กฎหมาย แต่วิธีการในการแสดงออกหรือการเรียกร้องสิทธิของตนเองอาจไม่จำเป็นต้องปรากฏในรูปแบบที่เป็นทางการ หรือจะต้องใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการเรียกร้องเสมอไป ซึ่งจำเป็นต้องค้นหาว่า เพราะเหตุใดประชาชนจึงไม่ใช้กฎหมายในการเรียกร้องสิทธิของตนเอง อันเป็นเป้าหมายหนึ่งของการศึกษาเรื่องการรับรู้กฎหมาย (Duncan, 1980: 22)

(5) วิธีการศึกษาที่สำคัญในการศึกษาเรื่องการรับรู้กฎหมาย เป็นการศึกษาและการวิจัยเชิงประจักษ์ กล่าวคือ เป็นการศึกษาปรากฏการณ์ทางกฎหมายที่เกิดขึ้นในความเป็นจริงว่ามีอยู่อย่างไร วิธีการศึกษาโดยมาก จะใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในแต่ละวันของตนเอง ซึ่งจะปล่อยให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าประสบการณ์ที่ผ่านมาเอง และผู้วิจัยจะเป็นผู้ควบคุมให้การเล่าเรื่องและการสัมภาษณ์อยู่ในกรอบของการศึกษาที่ตนเองต้องการ (Silbey, 2005: 334) ทั้งนี้คำถามที่ใช้ถามจะไม่กล่าวถึงบทบัญญัติของกฎหมายโดยตรง หรือกำหนดกรอบของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาให้แคบจนเกินไป แต่ผู้วิจัยจะต้อง

พยายามค้นหาประเด็นทางกฎหมายที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ได้กล่าวถึงในระหว่างที่เล่าเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเรื่องใดบ้าง (Silbey, 2005: 326-327) ซึ่งจะทำให้ค้นพบบทบาทของกฎหมายและสิ่งที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ให้ความสำคัญ

(6) ลักษณะสำคัญของการศึกษาเกี่ยวกับการรับรู้กฎหมายที่แตกต่างจากการศึกษากฎหมายส่วนใหญ่และการศึกษาด้านกฎหมายกับสังคม คือ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงประจักษ์ที่มุ่งศึกษาถึงการดำเนินชีวิตประจำวันในแต่ละวันและประสบการณ์ในเรื่องต่างๆ ที่ผ่านมาของประชาชน ว่ากฎหมายเข้าไปมีบทบาท มีอิทธิพล หรือมีความเกี่ยวข้องกับกฎหมายอย่างไร และพยายามอธิบายอย่างละเอียดถึงปัจจัยที่มีผลต่อมุมมองในการมองตนเอง การมองกฎหมาย และความเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ของพวกเขาแต่ละคนด้วย ในขณะที่การศึกษากฎหมายส่วนใหญ่จะศึกษาถึงปัญหาทางทฤษฎีเกี่ยวกับกฎหมายที่รัฐบัญญัติขึ้น ส่วนการศึกษากฎหมายกับสังคมแม้จะเป็นการศึกษาวิจัยเชิงประจักษ์ แต่ก็ให้ความสำคัญกับเรื่องการดำเนินชีวิตประจำวันในแต่ละวันและประสบการณ์ที่ผ่านมาของประชาชนแต่ละคนน้อยกว่าที่ปรากฏในการศึกษาเกี่ยวกับการรับรู้กฎหมาย (Duncan, 1980: 6-8)

จากที่กล่าวมาข้างต้น หากจะอธิบายให้เข้าใจถึงภาพรวมและกรอบแนวคิดในการศึกษาเรื่องการเรียนรู้กฎหมาย สามารถอธิบายได้ดังนี้ คือ การศึกษาเรื่องการเรียนรู้กฎหมายจะเป็นการศึกษาว่า กฎหมายเข้าไปมีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตในแต่ละวันของประชาชนอย่างไร กฎหมายในเรื่องใดบ้างที่ประชาชนให้ความสำคัญและสามารถเข้าถึงประชาชนประชาชนได้ ซึ่งสามารถค้นหาได้จาก การสิ่งที่ประชาชนแสดงออก และจากการเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและประสบการณ์ที่ผ่านมาของพวกเขา อันจะสะท้อนให้เห็นถึงปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อความคิด ทักษะ และมุมมองในการมองตนเอง ว่าพวกเขามองว่าตนเองเป็นใคร มีฐานะอย่างไรในแต่ละเรื่อง และมองว่าตนเองเป็นผู้มีสิทธิหรือไม่อย่างไร

เมื่อทราบแล้วว่ากฎหมายเข้าไปมีบทบาทต่อประชาชนหรือไม่อย่างไร และปัจจัยอะไรบ้างที่มีผลต่อวิถีคิด มุมมองในการมองตนเอง หรืออัตลักษณ์ของพวกเขาแล้ว จึงมาค้นหาว่าขั้นตอน กระบวนการและวิธีการที่ประชาชนเหล่านั้นรับรู้กฎหมายเกิดขึ้นและมีอยู่อย่างไร มีการรับรู้กฎหมายหรือให้ความสำคัญกับกฎหมายหรือไม่ รวมถึงมีวิธีการในการแสดงออกซึ่งสิทธิของตนเองต่อเหตุการณ์ต่างๆ อย่างไร ใช้กฎหมายหรือไม่ใช้กฎหมาย และมีรูปแบบในการเรียกร้องการใช้กฎหมายอย่างไร ด้วยวิธีการที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ

นอกจากนี้ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแสดงออกซึ่งสิทธิของประชาชน ไม่ว่าจะกระทำในขณะที่มีการเรียกร้องหรือไม่ มีปัจจัยอะไรบ้างที่เป็นแรงผลักดัน สนับสนุนหรือขัดขวางการแสดงออกด้วยวิธีการเหล่านั้น เหตุใดประชาชนจึงเลือกใช้หรือไม่ใช้กฎหมาย หรือเลือกใช้หรือไม่

ใช้วิธีการเรียกร้องในรูปแบบที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ สิ่งต่างๆ เหล่านี้จะทำให้เข้าใจถึงสภาพการรับรู้กฎหมายของประชาชนว่ามีอยู่อย่างไรและมีการแสดงออกอย่างไร อันจะสะท้อนให้เห็นถึงประสิทธิภาพของกฎหมายในการเข้าถึงประชาชน หรือเป็นเครื่องมือในการปกป้องสิทธิของประชาชน ได้มากน้อยเพียงใด

เท่าที่ผ่านมามีการวิจัยด้านกฎหมายที่ปฏิบัติกันอยู่โดยทั่วไปมักไม่ได้ให้ความสำคัญกับบทบาทของกฎหมายในชีวิตของประชาชนธรรมดา ทั้งๆ ที่เป็นกลุ่มบุคคลส่วนใหญ่ของสังคม และเกี่ยวข้องกับกฎหมายที่รัฐบัญญัติ การศึกษาเรื่องการรับรู้กฎหมายจึงเป็นความพยายามที่จะขยายมุมมอง เพื่อให้การวิจัยด้านกฎหมายสอดคล้องกับชีวิตความเป็นจริง ด้วยการศึกษาด้านการใช้ชีวิตปกติธรรมดาในแต่ละวันของประชาชน รวมถึงสร้างความสัมพันธ์ในเรื่องราวต่างๆ ให้เชื่อมโยงกับกฎหมาย อันจะเป็นการสะท้อนมุมมองของการใช้กฎหมาย และทัศนคติของประชาชนที่มีต่อกฎหมาย อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพของกฎหมายว่า ได้ถูกนำไปใช้และมีการรับรู้ในความเป็นจริงหรือไม่ เพียงใด

David M. Engel and Frank W. Munger (2003: 7) กล่าวว่าไว้ว่า การศึกษาวิจัยด้านกฎหมายกับสังคมนั้น ได้มีข้อค้นพบที่ชัดเจนแล้วว่า กฎหมายหรือบรรดาสถิติต่างๆ ที่รัฐบัญญัติออกมาเพื่อใช้บังคับกับประชาชนนั้น แทบจะไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชีวิตประจำวันของผู้ที่กฎหมายเหล่านั้นต้องการคุ้มครอง หรือต้องการให้สิทธิ แต่การอธิบายเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่า กฎหมายที่ออกมานั้นไม่มีประสิทธิภาพ แต่สิ่งที่ Engel and Munger ต้องการอธิบายก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายและประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในความเป็นจริงมีความสลับซับซ้อนเป็นอย่างมาก และการวิจัยกฎหมายก็ควรจะให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ดังกล่าวด้วยเช่นเดียวกัน เนื่องจากสิทธิต่างๆ ที่กฎหมายกำหนดหรือที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาตินั้นสามารถที่จะปรับเปลี่ยน หรือถ่ายทอดไปยังตัวตนของปัจเจกชน และก่อให้เกิดการรับรู้และความเข้าใจในรูปแบบต่างๆ ซึ่งจะส่งผลถึงการรับรู้และความเข้าใจในเรื่องสิทธิ รวมถึงอิทธิพลของกฎหมายที่มีต่อความคิดและการกระทำของบุคคลเหล่านั้นด้วย (Engel and Munger, 2003: 91)

อย่างไรก็ดี เป็นที่ยอมรับกันว่า การที่จะทำให้สิทธิที่มีอยู่ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดนั้น มีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ความเชื่อ และการเมือง ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ก็จะมีอิทธิพลต่อการรับรู้ และความเป็นตัวตนของปัจเจกชนด้วยเช่นเดียวกัน (Engel and Munger, 2003: 78) การวิจัยเรื่อง “การรับรู้กฎหมาย” ในปัจจุบันมีการศึกษาโดยการสัมภาษณ์ เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์นั้นได้เล่าเรื่องราวชีวิตของตนเอง (‘life stories’) อันเป็นการศึกษาถึงผลกระทบและอิทธิพลของกฎหมายที่มีต่อชีวิตของประชาชน ซึ่งผลการศึกษาจำนวนมากก็ได้

แสดงให้เห็นถึงประโยชน์และความสำคัญของการศึกษากฎหมายในรูปแบบวิธีการนี้ (Engel and Munger, 2003: 93)

นอกจากนั้น Engel and Munger (2003: 93) ยังได้กล่าวถึงการศึกษาโดยใช้วิธีการเล่าเรื่องราวชีวิตของตนเองเช่นนี้ว่า ทำให้สามารถค้นพบสิ่งที่ขาดหายไปจากการศึกษาด้านทฤษฎีและการถกเถียงเรื่องสิทธิ การศึกษาวิธีนี้มีลักษณะเป็นการศึกษาด้านกฎหมายกับสังคม มีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตประจำวันของประชาชน ทำให้สามารถเข้าใจบทบาทของกฎหมายในชีวิตของประชาชน โดยบทบาทของกฎหมายไม่จำเป็นต้องปรากฏในรูปแบบที่เป็นทางการ เช่น การฟ้องคดี และการปรึกษานายความ นอกจากนี้ยังทำให้เข้าใจว่ากฎหมายมีผลต่ออัตลักษณ์หรือความเป็นตัวตน (identity) ของแต่ละบุคคลหรือไม่ และอัตลักษณ์ของบุคคลมีผลต่อการรับรู้กฎหมายของบุคคลนั้นมากน้อยเพียงใด กล่าวคือ บุคคลนั้นมีมุมมองในการมองตนเองอย่างไร เมื่อตนเองถูกละเมิดสิทธิจะมองว่าตนเองถูกละเมิดสิทธิหรือไม่ และคิดที่จะทำอย่างไร หรือแก้ไขปัญหาอย่างไร จะใช้กฎหมายหรือไม่ เป็นต้น

2. ทฤษฎีสิทธิ

การรับรู้กฎหมายนั้น มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของการรับรู้สิทธิ เพราะสิทธินั้น คือสิ่งหนึ่งที่กฎหมายให้ความคุ้มครอง เมื่อบุคคลใดมีการรับรู้กฎหมายในขณะเดียวกันก็จะมีการรับรู้สิทธิด้วย ทั้งนี้ Engel and Munger (2003: 81-93) ได้อธิบายเกี่ยวกับทฤษฎีสิทธิไว้ โดยแบ่งออกเป็น 3 ทฤษฎี คือ

2.1 Classical Rights Theory

เป็นทฤษฎีสิทธิที่มีอิทธิพลอย่างมากในประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นแนวคิดที่เชื่อว่าประชาชนทุกคนมีสิทธิอย่างเต็มที่ตามกฎหมายในการที่จะกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดก็ได้ ซึ่งจะเห็นได้จาก คำประกาศอิสรภาพ และ Bill of Rights ที่กำหนดให้สิทธิของพลเมืองเป็นหัวใจสำคัญของประชาธิปไตยในประเทศสหรัฐอเมริกา โดยกล่าวว่ารัฐบาลจะต้องเคารพในสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน และประชาชนก็สามารถที่จะอ้างสิทธิความเป็นพลเมืองของพวกเขาขึ้นเมื่อใดก็ได้

2.2 The Rights versus Relationships Model

เป็นทฤษฎีที่มองว่า สิทธินั้นเป็นสิ่งที่ทำลายความสัมพันธ์ระหว่างกันของบุคคล สังคม และจิตวิญญาณของความเป็นตัวตน และเชื่อว่า สิ่งที่จะต้องสูญเสียไปเมื่อมีการอ้างสิทธิ ก็คือการทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันในครอบครัว เพื่อน เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน และเครือข่ายทางสังคมต้องอ่อนแอหรือสูญสิ้นไป

ทฤษฎีสัทธินี้เชื่อว่า เมื่อมีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้น หากความสัมพันธ์ระหว่างกันของบุคคลยังมีความเหนียวแน่นและดำรงอยู่ ผู้ที่อยู่ในระบบความสัมพันธ์เหล่านั้นจะไม่ยกเรื่องของสิทธิขึ้นมาใช้เป็นเรื่องมือแก้ไขปัญหาระหว่างกัน เนื่องจากจะให้ความสำคัญกับความสนิทสนมคุ้นเคยและความร่วมมือระหว่างกันมากกว่าการอ้างสิทธิหรือกฎหมายเพื่อเป็นเครื่องมือในการต่อสู้หรือการแก้ไขปัญหา แต่ในทางกลับกันถ้าหากระดับของความสัมพันธ์นั้นเริ่มที่จะลดน้อยลง หรืออ่อนแอลงไปก็จะมีการอ้างกฎหมายเพื่อต่อสู้หรือแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

2.3 Critical Rights Theory

เป็นแนวคิดที่วิพากษ์วิจารณ์แนวคิดเรื่องสิทธิแบบ classical rights theory โดยกล่าวว่ากฎหมายนั้นเป็นเครื่องมือที่ทำให้ความไม่ชอบธรรมและความไม่เท่าเทียมกันคงอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการเลือกปฏิบัติ ความแตกต่างในเรื่องสีผิว เพศ และศาสนา หรือความแตกต่างทางชนชั้นก็ตาม

แนวคิดนี้เชื่อว่าระบบกฎหมายที่มีอยู่ในโลกของเสรีนิยมนั้น เป็นเครื่องมือที่ทำให้ความไม่เท่าเทียมและความแตกต่างทางชนชั้นเหล่านั้นเป็นเรื่องธรรมดา โดยสิทธิจะมีบทบาทสำคัญในการใช้แก้ไขปัญหาหรือข้อขัดแย้งก็ต่อเมื่อผู้ทรงสิทธิได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการสร้างและกำหนดสิทธิเหล่านั้นขึ้น

หลังจากที่ได้วิพากษ์วิจารณ์ทฤษฎีสัทธินี้ที่มีอยู่แล้ว Engel and Munger (2003: 91) อธิบายว่า สิทธินั้นอาจมีบทบาทอยู่จริง หากแต่อยู่ในลักษณะของการอ้างสิทธิในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปราศจากบริบทของการต่อสู้ หรือบางครั้งผู้ทรงสิทธิเองก็อาจจะไม่ได้มีเจตนาที่จะอ้างเรื่องสิทธิมาใช้แก้ไขปัญหาหรืออาจจะไม่ได้มีแม้กระทั่งความรู้ในเรื่องของสิทธิเลยก็ได้ นอกจากนี้ยังได้กล่าวต่อไปอีกว่าถึงแม้จะไม่ค่อยมีการกล่าวอ้างกฎหมายในลักษณะที่เป็นทางการ แต่การศึกษาก็สามารถอธิบายได้ว่า สิทธินั้นมีอิทธิพลอย่างมากต่อความเป็นอยู่ของปัจเจกชนแต่ละคน ซึ่งอาจจะมีอิทธิพลได้มากอย่างไม่น่าเชื่อก็เป็นได้ โดยรูปแบบและวิธีการที่สิทธิเข้ามามีอิทธิพลต่อปัจเจก หรือทำให้ปัจเจกนั้นรับรู้ถึงสิทธิของตนเองอาจเกิดขึ้นได้ใน 4 ลักษณะดังนี้ คือ

(1) สิทธิมีอิทธิพลต่อปัจเจกได้โดยผ่านกระบวนการทางกฎหมายที่เป็นทางการ (formal legal proceedings) เช่น การร้องเรียน การปรึกษาทนายความ และการฟ้องร้องคดีต่อศาล เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การศึกษาของ Engel and Munger เกี่ยวกับอิทธิพลของสิทธิพบว่า เมื่อปัจเจกชนต้อง

เผชิญหน้ากับการกระทำที่ไม่เป็นธรรม พวกเขาจะไม่ค่อยอ้างสิทธิของตนเองผ่านกระบวนการการเรียกร้องอย่างเป็นทางการ หรือนำเรื่องราว หรือข้อพิพาทไปปรึกษาทนายความ

(2) การรับรู้ผ่านกระบวนการเปลี่ยนแปลงการมองตนเอง (transformation of self-perceptions) ซึ่งทำให้สามารถรับรู้ได้ถึงสิทธิของตนเอง กล่าวคือ สิทธิเข้ามามีอิทธิพลเนื่องจากการรับรู้ในความเป็นตัวตนของบุคคลผู้นั้น ที่เข้าใจถึงความมีอยู่ของสิทธิของตนเอง รู้ว่าตนเองเป็นใครและมีสิทธิอะไร ซึ่งสิทธิที่มีอิทธิพลผ่านกระบวนการเช่นนี้นั้น จะมีบทบาทได้แม้กระทั่งในกรณีที่ไม่ได้มีการอ้างถึงสิทธิในลักษณะที่เป็นทางการเลยก็ตาม สิ่งเหล่านี้อาจเกิดจากการสังสรรค์ที่ผ่านมา ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดการรับรู้และความเป็นตัวตนของบุคคลนั้น โดยที่ไม่จำเป็นจะต้องเป็นประสบการณ์ที่เกี่ยวกับกฎหมายมาก่อน เช่น ผลพวงจากประสบการณ์ของการเลือกปฏิบัติ หรือการกระทำที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายทำให้บุคคลนั้นรับรู้ถึงสิ่งที่ตนเองควรได้รับการปฏิบัติจากผู้อื่น เป็นต้น

(3) กระบวนการถ่ายทอดผ่านวัฒนธรรมและการถ่ายทอดโดยอ้อม (cultural and discursive shifts) คือ กรณีที่สิทธิเข้ามามีบทบาทต่อปัจเจกชนโดยผ่านกระบวนการการถ่ายทอดในรูปของวัฒนธรรมและประเพณี หรือเป็นลักษณะที่สิทธิเข้ามามีบทบาทโดยอ้อม โดยกระบวนการถ่ายทอดเช่นนี้จะเกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของแต่ละคน เช่น การพูดคุยเกี่ยวกับเรื่องของการทำงาน แม้ว่าหัวข้อที่สนทนานั้นมีความเกี่ยวข้องกับประเด็นทางกฎหมายหรือเกี่ยวกับสิทธิ โดยที่ประเด็นกฎหมายหรือสิทธินั้นอาจไม่ได้เป็นประเด็นหลักของการสนทนา การประพาดพิงหรือปฏิบัติกิจกรรมบางอย่างที่แสดงให้เห็นว่าสิทธิของผู้นั้นมีอยู่ และการเจรจาต่อรอง เป็นต้น

(4) บทบาทของสิทธิที่เกิดจากปัจจัยภายนอกซึ่งมิใช่ปัจเจกผู้ทรงสิทธิ (context-creating role of rights) หมายความว่า สิทธินั้นมีบทบาทขึ้นเนื่องจากการเคลื่อนไหวของส่วนหนึ่งส่วนใดในสังคมที่ไม่ใช่ตัวของปัจเจกเอง ในกรณีดังกล่าวการรับรู้สิทธิเกิดขึ้นจากการกระทำของบุคคลที่สามมากกว่าการที่ผู้ทรงสิทธิจะเป็นผู้นำเรื่องราวข้อพิพาทไปปรึกษานักกฎหมาย หรือเรียกร้องความเป็นธรรมด้วยตนเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ บางครั้งสิทธิต่างๆ ที่ได้รับ ก็ไม่ได้เกิดขึ้นเนื่องจากผู้ทรงสิทธิ แต่กลับเป็นบุคคลภายนอกที่ทำให้สิทธินั้นมีการเคลื่อนไหว เช่น การที่นายจ้างได้จัดเตรียมเครื่องอำนวยความสะดวกแก่คนพิการ (เนื่องจากกฎหมายบัญญัติให้ต้องมีเครื่องอำนวยความสะดวกในสถานที่ทำงานสำหรับคนพิการ) โดยนายจ้างเป็นผู้ที่ตระหนักเองว่ามีกฎหมายบัญญัติให้ตนต้องปฏิบัติ หรือกรณีที่สิทธิประโยชน์ของผู้พิการมีผลในทางปฏิบัติเนื่องจากสถานศึกษาหรือบริษัทยินยอมที่จะปฏิบัติตามกฎหมาย เป็นต้น

จากที่กล่าวมานั้น แสดงให้เห็นว่า สิทธิไม่จำเป็นจะต้องมีผลหรือมีอิทธิพลต่อปัจเจกชน และความเป็นตัวตนของผู้นั้น ผ่านการอ้างสิทธิในลักษณะที่เป็นทางการเท่านั้น แต่ทว่าสิทธิอาจจะมีอิทธิพลต่อปัจเจกโดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม สังคม และการเรียนรู้ ซึ่งทำให้สิทธินั้นเคลื่อนไหวได้ในทางปฏิบัติ (Engel and Munger, 2003: 96) และในบางครั้งปัจเจกก็รับรู้ถึงความมีอยู่ของสิทธิของตนเองและรู้วิธีในการรักษาประโยชน์จากความมีอยู่ของสิทธินั้นเป็นอย่างดี แต่ทว่าอาจจะไม่ได้ใช้รูปแบบที่เป็นทางการเพื่อเรียกร้องสิทธิของตนเองก็ได้ (Engel and Munger, 2003: 98)

3. ทฤษฎีปริมาตรในการเยียวยาความเสียหาย

Engel (2005: 479) กล่าวถึงทฤษฎีปริมาตรในการเยียวยาความเสียหายไว้ ซึ่งเป็นทฤษฎีว่าด้วยความเป็นไปได้ในการหาทางแก้ไขความเสียหายที่เกิดขึ้นผ่านกระบวนการที่กฎหมายกำหนดไว้ โดยอธิบายว่า ในบรรดาความเสียหายหรือความบาดเจ็บทั้งหมดที่ผู้เสียหายได้รับ ซึ่งเปรียบเสมือนฐานล่างสุดของปริมาตรนั้น จะมีเพียงบางส่วนที่ถูกมองว่าเกิดจากการกระทำละเมิดโดยบุคคลอื่น และในบรรดาความเสียหายที่ถูกมองว่าเกิดจากการกระทำละเมิดโดยบุคคลอื่นนั้น ก็จะมีเพียงบางส่วนที่ถูกมองว่าเกี่ยวข้องหรือมีนัยยะทางกฎหมาย

เมื่อความเสียหายนั้นได้รับการพิจารณาว่ามีความเกี่ยวข้องกับกฎหมาย ก็อาจจะมีการใช้กระบวนการต่างๆ ในการเรียกร้อง หรือเยียวยาความเสียหาย เช่น การเจรจาต่อรอง การไกล่เกลี่ย โดยบุคคลที่สามซึ่งไม่ใช่เจ้าหน้าที่ของรัฐ ก่อนที่จะมีการนำเรื่องราว หรือข้อพิพาทที่ก่อให้เกิดความเสียหายดังกล่าวไปปรึกษาทนายความ หรือผู้ให้คำปรึกษาด้านกฎหมาย ณ จุดนี้จำนวนของผู้เสียหายที่นำปัญหามาปรึกษาทนายความจะมีจำนวนลดน้อยลงมาก เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนความเสียหายที่เกิดขึ้นทั้งหมด และทำให้จำนวนของผู้เสียหายในปริมาตรดังกล่าวลดลงเรื่อยๆ และเมื่อพิจารณาต่อไป ก็อาจจะมีจำนวนผู้เสียหายน้อยมากที่ไปปรึกษาทนายความและฟ้องคดีต่อศาล เพื่อให้ได้รับการเยียวยาความเสียหาย และในบรรดาคดีที่ได้ฟ้องร้องไปนั้น อาจจะมีบางส่วนที่รอผลการตัดสินคดีจนเสร็จสิ้น แต่ท้ายที่สุดจะเหลือผู้เสียหายจำนวนน้อยมากที่จะอุทธรณ์ผลการพิพากษาของศาลต่อไป ซึ่งขั้นตอนตรงนี้ก็เปรียบได้กับยอดสุดของปริมาตร เมื่อเปรียบเทียบกับฐานของปริมาตรซึ่งก็คือความเสียหายที่เกิดขึ้นทั้งหมด กรณีที่ความเสียหายได้รับการเยียวยาอย่างเป็นทางการจึงมีสัดส่วนที่แตกต่างกันมาก

คนที่ได้รับความเสียหายหรือบาดเจ็บดังกล่าวข้างต้นนั้นมักจะมีรูปแบบในการตอบโต้ หรือมีการกระทำเพื่อเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้นใน 3 ลักษณะด้วยกัน ซึ่งในแต่ละลักษณะนั้นจะแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลทางสังคมที่มีความสำคัญต่อการเยียวยาผู้เสียหาย ดังต่อไปนี้

(1) การเยียวยาโดยอาศัยบุคคลที่สามที่มีสถานะทางสังคมสูงกว่า ผู้ที่มีสถานะสูงกว่า โดยทั่วไปก็คือ ผู้ใหญ่บ้าน หัวหน้าในสถานที่ทำงานทั้งภาคเอกชนและภาครัฐบาล ซึ่งในกรณีเช่นนี้ คู่กรณีมักจะหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากันโดยตรง

(2) การอาศัยกระบวนการเยียวยาตามกฎหมายหรือประเพณีปฏิบัติของชุมชน ซึ่งมักจะอยู่ในรูปของ ความเชื่อ วิญญาณ เช่น การทำพิธีชุขขวัญ การเรียกขวัญ รวมทั้งการเรียกค่าทำขวัญด้วย ซึ่งในกรณีที่มีการเสียชีวิตจะมีค่าทำศพ นอกจากนี้จะมีการจ่ายค่าทำขวัญให้กับผู้เสียหายแล้ว ยังมีการเรียกค่าทำขวัญให้แก่ดวงจิตหรือวิญญาณของผู้ที่ได้รับความเสียหายนั้นด้วย การเยียวยาความเสียหายในลักษณะนี้อาจจะเห็นได้บ้างบางส่วนในคำพิพากษาของศาล โดยเฉพาะในเรื่องของค่าทำศพ อันเป็นการสะท้อนค่านิยมทางศาสนาพุทธ

(3) การฟ้องคดีทางแพ่งและอาญา ซึ่งเป้าหมายของของผู้ฟ้องคดีโดยทั่วไปไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้แค้นผู้ที่ก่อให้เกิดความเสียหาย แต่เป็นความพยายามที่จะให้ผู้ได้รับความเสียหายได้รับการเยียวยาตามที่ควรจะเป็น อย่างไรก็ตาม วิจารณ์ว่าไม่ค่อยเป็นที่นิยมของผู้คนโดยทั่วไปนัก เนื่องจากถูกมองว่าเป็นเรื่องที่เกิดผลเสียมากกว่า โดยสังเกตได้จากคำที่คนไทยส่วนใหญ่ มักจะกล่าวกัน คือ “ให้กินขี้หมาเสียดีกว่าที่จะต้องขึ้นโรงขึ้นศาล”

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สินีนาด บุญเนตร (2544) ศึกษาเกี่ยวกับการบังคับใช้กฎหมายแรงงาน ซึ่งพบว่า นายจ้างที่มีการจ้างแรงงานตั้งแต่ 1 คนถึง 1,000 คนขึ้นไป ยังไม่ได้มีการปฏิบัติตามกฎหมายคุ้มครองแรงงาน เช่น เรื่องของการจ่ายค่าจ้างที่ต่ำกว่าอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ ค่าล่วงเวลา ค่าทำงานในวันหยุด เรื่องของการกำหนดเวลาทำงานและเวลาพัก การจัดวันหยุดประจำสัปดาห์ วันหยุดพักผ่อนประจำปีและวันหยุดตามประเพณี โดยพบว่าปัญหาการบังคับใช้กฎหมายแรงงานนั้นเกิดจากปัญหาในการตีความกฎหมาย ปัญหาจากตัวนายจ้างและลูกจ้างเอง รวมถึงปัญหาจากการประชาสัมพันธ์และการเผยแพร่กฎหมายคุ้มครองแรงงาน

งานศึกษาของสินีนาด ได้เสนอแนวทางการแก้ไขโดยสรุปคือ ควรตีความกฎหมายคุ้มครองแรงงานอย่างเคร่งครัด ดำเนินคดีกับนายจ้างที่ฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามกฎหมายคุ้มครองแรงงานและสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติตามกฎหมายโดยการลดภาษีรายได้ ให้ลูกจ้างได้ทราบสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมายอย่างถูกต้อง และพนักงานตรวจแรงงานควรพัฒนาความรู้ด้านกฎหมายอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอและบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัด รวมถึงควรยกเลิกการใช้นโยบายผ่อนปรน ประชาสัมพันธ์กฎหมายคุ้มครองแรงงานให้นายจ้างและลูกจ้างทราบสิทธิหน้าที่อย่างถูกต้องและทั่วถึง และจัดหาสื่อเพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กฎหมายแก่ผู้ใช้แรงงาน

นอกจากนี้ควรมีการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อการผลิต การจำหน่ายสินค้าซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกระบบแรงงานที่ไม่สามารถควบคุมได้

ศุดาศิริ วดวงศ์ (2533) ศึกษาเกี่ยวกับการบังคับใช้กฎหมายคุ้มครองแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม เขตอำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ เพื่อให้ทราบสาเหตุที่ทำให้การบังคับใช้กฎหมายไม่ประสบผลสำเร็จ โดยกล่าวว่า เจ้าหน้าที่ที่ตรวจตราการใช้กฎหมายนั้น มีอยู่น้อย กลุ่มนายจ้างที่หลีกเลี่ยงไม่ยอมปฏิบัติตามกฎหมายก็มีทั้งกลุ่มที่รู้กฎหมายและไม่รู้กฎหมาย แต่ต้องการที่จะเอาเปรียบลูกจ้าง ในส่วนของลูกจ้างนั้นก็มีความจำเป็นที่จะต้องทนรับสภาพในการจ้างงานที่นายจ้างกำหนดเพราะความจำเป็นทางเศรษฐกิจ หรือความรู้สึทิตของตน นอกจากนี้ยังได้เสนอวิธีการแก้ไขคือการพิจารณาปรับปรุงกฎหมาย พัฒนาบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย ทั้งในเรื่องของการให้การศึกษา การฝึกอบรมในด้านกฎหมายแรงงาน มนุษยสัมพันธ์และการมีจิตสำนึกที่ชอบธรรม เพื่อที่จะได้ตระหนักถึงหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้อง รวมถึงการปรับปรุงองค์กรของรัฐที่รับผิดชอบเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการใช้แรงงาน และก่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ

นพรัตน์ รุพันธ์ (2542) ศึกษาเกี่ยวกับการบังคับใช้กฎหมายแรงงานตามพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 โดยศึกษากรณีการระงับข้อพิพาทแรงงาน โดยพนักงานตรวจแรงงาน ตามมาตรา 123-125 ที่ให้อำนาจแก่พนักงานตรวจแรงงานในการระงับข้อพิพาทแรงงาน กรณีลูกจ้างหรือทายาทโดยธรรมของลูกจ้างผู้ตายร้องกล่าวหาว่า นายจ้างไม่จ่ายเงินใดอย่างหนึ่งที่ลูกจ้างมีสิทธิได้รับตามพระราชบัญญัตินี้ ให้อำนาจในการสอบสวนข้อเท็จจริงตามคำร้อง และมีคำสั่งให้นายจ้างจ่ายเงินดังกล่าว ซึ่ง นพรัตน์ รุพันธ์กล่าวว่า การให้อำนาจในลักษณะดังกล่าวนี้ อาจจะนำไปโดยไม่ถูกต้องเที่ยงธรรม เพราะเป็นการออกคำสั่งที่มาจากพนักงานของรัฐเพียงฝ่ายเดียว ไม่มีองค์คณะในรูปไตรภาคี และขาดหลักประกันในความเที่ยงธรรม รวมถึงมีลักษณะเป็นการให้อำนาจอย่างเบ็ดเสร็จแก่บุคคลเดียวในการตัดสินใจ อันขัดต่อหลักนิติธรรม ซึ่งถ้าหากมีการตัดสินใจอย่างผิดพลาดย่อมส่งผลเสียหายต่อทั้งฝ่ายนายจ้างและลูกจ้าง

โดยผลของการศึกษาของ นพรัตน์ รุพันธ์ พบว่าการให้อำนาจแก่พนักงานตรวจแรงงานในลักษณะดังกล่าวขาดความเป็นกลาง และเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่คู่กรณี จึงควรมีการปรับปรุงกฎหมายให้เหมาะสม เช่น เพิ่มเติมบทบัญญัติว่าด้วยการอุทธรณ์คำสั่งของพนักงานตรวจแรงงานต่อคณะกรรมการอุทธรณ์ ซึ่งมีลักษณะไตรภาคี เพิ่มเติมบทบัญญัติว่าด้วยคุณสมบัติของพนักงานตรวจแรงงาน แยกอำนาจหน้าที่ของพนักงานตรวจแรงงานให้ทำหน้าที่สอบสวน

วินิจฉัยชี้ขาดข้อพิพาทแรงงานและดำเนินคดีตามกฎหมาย โดยไม่ควรทำหน้าที่อื่นอีก ซึ่งจะทำให้กฎหมายได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย

Ralph M. Gaedeke and Dennis H. Tootelian (1980: 381-459) ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องการบริหารจัดการในกิจการขนาดเล็ก พบว่าแม้จะมีกิจการขนาดเล็กบางส่วนที่ดำเนินกิจการโดยเจ้าของเองเท่านั้น แต่ว่าธุรกิจขนาดเล็กส่วนใหญ่ก็มักจะจ้างลูกจ้างเพื่อมาช่วยในการดำเนินงาน โดยการจ้างลูกจ้างจะคำนึงถึงความสามารถพิเศษอย่างอื่นที่นอกเหนือจากปกติ นอกจากนี้ ธุรกิจขนาดเล็กยังไม่สามารถจ้างงานได้จำนวนมาก ทำให้ต้องคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสมที่สุด สิ่งสำคัญคือ เมื่อความมั่นคงของกิจการมีแนวโน้มที่จะลดลง เจ้าของกิจการก็ไม่สามารถที่จะแบกรับภาระการจ้างแรงงานที่มีคุณภาพต่ำได้ จึงจำเป็นต้องหาผู้ที่เหมาะสมเท่านั้น Gaedeke and Tootelian ยังได้กล่าวถึงเรื่องความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและลูกจ้าง โดยกล่าวว่า เป้าหมายขององค์กรและเป้าหมายของลูกจ้างนั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เป้าหมายดังกล่าว จะมีบางส่วนที่เป็นเป้าหมายหรือความประสงค์ร่วมกัน และสามารถนำมาเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการประสานความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันเพื่อที่จะทำให้องค์กรอยู่รอดได้

Marco Biagi (1995: 439-466) มีความเห็นว่า การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจขนาดกลางและขนาดเล็กมีน้อยมาก โดยมากแล้วจะให้ความสนใจกับกิจการที่มีขนาดใหญ่ Biagi ศึกษากฎหมายที่เกี่ยวกับการรวมกลุ่มของผู้ใช้แรงงานเพื่อประโยชน์ในการเรียกร้อง หรือปกป้องสิทธิของพวกเขา โดยมากกฎหมายมักจะกำหนดไว้ว่าจะต้องมีการรวมกลุ่มของผู้ใช้แรงงานอย่างน้อย 15 คนจึงจะสามารถก่อตั้งสหภาพแรงงานในสถานประกอบการได้ ซึ่งเขากล่าวว่า การกำหนดจำนวนของผู้ใช้แรงงานในการรวมตัวดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างความสามารถในการเรียกร้องกับขนาดของกิจการ กล่าวคือกิจการที่มีขนาดเล็กไม่สามารถที่หาผู้ใช้แรงงานให้ครบตามที่กฎหมายกำหนดเพื่อก่อตั้งสหภาพแรงงานได้ อีกทั้งนายจ้างจะกำหนดจำนวนลูกจ้างของตนเองให้ต่ำกว่าระดับที่จะทำให้ลูกจ้างสามารถรวมตัวกันเพื่อจัดตั้งสหภาพแรงงานได้

Elizabeth A. Hoffmann (2003: 691-715) ศึกษาเกี่ยวกับความคิดของผู้ใช้แรงงานที่มีต่อกฎหมายและกฎเกณฑ์ต่างๆ ซึ่งควบคุมสถานที่ทำงานของผู้ใช้แรงงาน และสำรวจความแตกต่างระหว่างการทำงานในองค์กรที่มีระดับการจัดการที่มีมาตรฐานสูง กับองค์กรที่มีรูปแบบของการจัดการแบบธรรมดาทั่วไป โดยศึกษาบริษัทโดยสองแห่งที่มีองค์ประกอบของบริษัทในหลายส่วนคล้ายคลึงกัน เว้นแต่รูปแบบของการจัดการ ผลการศึกษาแสดงให้เห็นถึงวิธีการในการ

แก้ปัญหาก็แตกต่างกัน และมีความเหมาะสมกับรูปแบบและวัฒนธรรมของแต่ละองค์กร ใน การศึกษานี้ Hoffmann ให้ความสำคัญกับรูปแบบของการแก้ปัญหาคความขัดแย้งในสถาน ประกอบการ ทั้งที่มีลักษณะของการเรียกร้องอย่างเป็นทางการและอย่างไม่เป็นทางการ

ในเบื้องต้นของการศึกษา Hoffmann เชื่อว่ารูปแบบของการแก้ไขความขัดแย้งนั้น ขึ้นอยู่กับการรับรู้กฎหมายของผู้ใช้แรงงาน และวัฒนธรรมขององค์กรที่ผู้ใช้แรงงานทำงานอยู่ ซึ่ง ก็พบว่า การรับรู้กฎหมายของคณงานทั้งสองบริษัทมีความแตกต่างกัน และปัญหาหลักที่ต้องการ ศึกษาคือ แต่ละบริษัทนั้นมีแนวความคิดและมุมมองในเรื่องปัญหาความขัดแย้งในสถาน ประกอบการอย่างไร และมีมาตรการหรือวิธีการอย่างไรที่พวกเขานำมาใช้แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

จากการศึกษาของ Hoffmann พบว่า ในบริษัทที่มีรูปแบบของการจัดการโดยทั่วไป หรือ มีเจ้าของกิจการเพียงคนเดียว เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในสถานประกอบการ ลูกจ้างก็มักจะเลือกยอมทน กับสิ่งที่เกิดขึ้น หรือไม่ก็ใช้หนทางที่ไม่เป็นทางการในการแก้ไขปัญหา เช่นการพูดคุยกับหัวหน้า งาน หรือไม่เช่นนั้นก็เลือกที่จะลาออกจากราชการไปเลยมากกว่า แต่ในสถานประกอบการที่มีรูปแบบ ของการจัดการที่มีมาตรฐานสูง ลูกจ้างจะใช้วิธีการในการเรียกร้องที่เป็นทางการมากกว่า โดยจะ พุดคุยปัญหาอย่างไม่เป็นทางการเช่นเดียวกันแต่จะพูดคุยโดยตรงกับผู้จัดการของบริษัทไม่ใช่ แค่หัวหน้างานชั้นต้น ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากแนวความคิดเรื่องอำนาจของผู้ใช้แรงงานในการ ต่อรอง ส่วนในเรื่องของการรับรู้กฎหมายนั้น ในสถานประกอบการที่รูปแบบของการจัดการมี มาตรฐานสูงนั้น ลูกจ้างจะมีการรับรู้กฎหมายต่างๆ และเข้าใจถึงปัญหาและวิธีการในการแก้ไข ปัญหา หรือเรียกร้องความเป็นธรรมได้มากกว่า เนื่องจากบริษัทได้อธิบายให้ลูกจ้างเข้าใจกฎหมาย ที่มียู่ในสถานประกอบการ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการรับรู้สิทธิ แต่ในทางตรงกันข้าม บริษัทที่มี รูปแบบของการจัดการทั่วไปหรือเป็นกิจการที่มีเจ้าของคนเดียว ลูกจ้างในสถานประกอบการแทบ จะไม่มีการรับรู้กฎหมายต่างๆ และเมื่อเกิดปัญหาขึ้นก็มักที่จะยอมรับ และทนรับกับปัญหามากกว่า จะเรียกร้องให้แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

Kelly Eitzen Smith (2003) ศึกษาผู้ใช้แรงงานรายวันใน Tucson รัฐ Arizona เพื่อค้นหา ว่า ผู้ใช้แรงงานนั้นมีความตระหนักและรับรู้เกี่ยวกับกฎหมายที่รัฐบัญญัติและสิทธิของพวกเขาใน สถานะผู้ใช้แรงงานหรือไม่อย่างไร โดยสัมภาษณ์ผู้ใช้แรงงานรายวันซึ่งไร้ที่อยู่อาศัยจำนวน 126 คน พบว่า ผู้ใช้แรงงานเหล่านั้นจะต้องทำงานอย่างหนัก เสี่ยงอันตรายโดยที่ได้รับความจ้างในอัตราที่ต่ำ และมีโอกาสที่จะถูกแทนที่ด้วยผู้ใช้แรงงานคนอื่นที่มีค่าจ้างที่ต่ำกว่าได้เสมอ นอกจากนี้ผล การศึกษายังชี้ให้เห็นว่าผู้ใช้แรงงานเหล่านี้ไม่ให้ความสนใจกับกฎหมายที่รัฐได้บัญญัติออกมาเพื่อ ค้ำคุ้มครองพวกเขา

งานศึกษาต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า มีการปฏิบัติตามมาตรฐานขั้นต่ำที่กฎหมายคุ้มครองแรงงานกำหนดน้อยมาก ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของค่าจ้างขั้นต่ำ ค่าล่วงเวลา วันหยุดประจำปี วันหยุดตามประเพณี เป็นต้น อีกทั้งการบังคับใช้กฎหมายก็ไม่ประสบผลสำเร็จ สถานประกอบการที่ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายนั้น มีทั้งที่รู้และไม่รู้ว่ากฎหมายกำหนดให้ต้องปฏิบัติในเรื่องใดบ้าง โดยส่วนใหญ่ผู้ใช้แรงงานจำต้องทนรับสภาพเนื่องด้วยความจำเป็นทางเศรษฐกิจ หรือความไม่รู้กฎหมายของผู้ใช้แรงงานเอง

นอกจากนี้ ผลงานการวิจัยหรือการศึกษาส่วนใหญ่ในประเทศไทย หรือแม้แต่ในต่างประเทศ ก็ยังไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการศึกษาเกี่ยวกับองค์ธุรกิจขนาดเล็ก ทั้งๆ ที่ลักษณะรูปแบบของปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการใช้กฎหมายแรงงานในองค์กรเหล่านี้มีความแตกต่างจากองค์กรธุรกิจขนาดใหญ่

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับการรับรู้กฎหมาย (legal consciousness) ในประเทศไทยนั้น พบว่ายังไม่มีการศึกษาในลักษณะดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาที่เชื่อมโยงกับผู้ใช้แรงงานในกิจการขนาดเล็ก การศึกษานี้จะช่วยเพิ่มเติมองค์ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายที่บัญญัติและสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในทางปฏิบัติ สร้างความเข้าใจถึงสภาพการรับรู้กฎหมายของผู้ใช้แรงงานในกิจการขนาดเล็ก โดยดูว่าผู้ใช้แรงงานมีการรับรู้กฎหมายที่มุ่งคุ้มครองพวกเขาอย่างน้อยเพียงใด กฎหมายเข้าถึงบุคคลเหล่านี้หรือไม่ และการรับรู้เกิดขึ้นในลักษณะใดบ้าง นอกจากการรับรู้ผ่านกระบวนการที่เป็นทางการ